

ТІЛ – ИНСТИНКТ

Тіл табиғаты

Жоспар:

1. Тілді түсіну немесе грамматикалық ереженің қажеттілігі.
2. Перспективті немесе дескриптивті ереже.
3. Адам мен жануар арасындағы гомология.
4. Тілді түсіну немесе грамматикалық ереженің қажеттілігі.

Елестетіңіз, сіз табиғат туралы деректі фильм көріп отырсыз. Сол бейне әдеттегі табиғи ортада өсетін жануарлардың тамаша кадрларын көрсетуде. Сол сәтте сіз кадрдан тыс кейбір жағымсыз фактілерді хабарлайтын дауысты естисіз. Мысалы, торғайлар өз қоңырауларын қорлайды. Чикадтар ұяларын дұрыс салмаған, пандалар бамбук таяқшасын дұрыс ұстамайды, күзет китінде бірнеше танымал қателер бар, ал маймылдар айқайы жүздеген жылдар бойы хаос пен деградация жағдайында болады. Сіздің реакцияңыз немесе қалай қабылдайсыз? Сізге мынадай сұрақ туындауы мүмкін: не болып жатыр? Бәлкім, «кінәрат» киттің «қателігі» болар немесе бұл бағдарлама жүргізушісі кім өзі?

Сол сияқты сөйлесу барысында осындай мәселелер де кездеседі. Көптеген адамдар бұл мәселерді туралы терең ойлаған емес. Алайда мынадай нәрселер назарымызды аударады: грамматикалық сөйлемді құра алмайды. Білім беру стандарттарының сапасы құлдырауда және поп-мәдениет инварикулярлық шуды таратады, немқұрайлылықпен айналысатын серферлер, джоки себептерінен функционалдық сауатсыздардың ұлтына айналып жатырмыз: Мысалы: hopefully сөзін дұрыс қолданбаймыз, lay (жату) сөзін lie (өтірік айту) сөзімен шатастыруымыз әбден мүмкін, data (мәліметтер) сөзін бірегей зат ретінде қарастырамыз. Егер адамзат өз тілінің негізіне қайтып оралмаса, тіл тұрақты түрде ыдырайтын болады.

Лингвист немесе психоллингвист үшін, әрине, тіл күлгін кит әніне ұқсайды. Сөйлемнің «грамматикалық» тұрғыдан дұрыс құрылғандығын анықтау тәсілі – бұл тілде сөйлейтін адамдарды іздеу және оларды сұрастыру болып табылады. Сондықтан адамдар өздерінің тілін «нормативті емес» деп айыптаса немесе «ережені» дәйектілікпен бұзса, ауада «грамматикалық» және «ереже» деген басқа мәселелер қалғып жүруі мүмкін.

Шын мәнінде, көптеген адамдар өздерінің ана тілін білмейді – бұл лингвистикалық зерттеулерді жүргізудегі қиындық тудыртады. Мысалы: қайсысы дұрыс? sneaked па? Әлде snuck па? Осы сөздің дұрыс формасын таңдауда дұрыс жауабын табуда қиналады.

Перспективті немесе дескриптивті ереже

Стивен Пинкер «ереже», «грамматикалық» және «грамматикадан тыс» деген сөздерді қарама-қайшылық мағынасын ажыратуға тырысты. Бұл сөздер ғалымдар мен кәсіпқой емес мамандар үшін мағынасы әртүрлі екендігін байқатады. Мектепте немесе мүлдем оқымайтындарға перспективті ережелерді оқытып, яғни «қалай әңгімелесу немесе сөйлесу керектігін» үйретіп жатады. Тілді зерттеуші ғалымдар дескриптивті ережелерді ұсынып, бұл ережеге сәйкес адамдардың қалай сөйлесетіні туралы сипаттайды. Ғалымдардың сипаттау ережелеріне жүгінуіне жақсы себеп бар. Ғалым үшін адам тілінің іргелі фактісі – оның керемет мүмкіншіліктері болып табылады. Тіпті сөйлей алмайтын адамдардың ауыздарынан шудың шексіз бөлігі пайда болады. Мен оттопустардың сүйіспеншілікті қалай жасайтынын немесе шие сыққыштарын қалай алып тастауды сөз тіркесі арқылы ұйымдастыра аламын; сөздерді ең кішігірім түрде қайта реттеуге болады, ал нәтиже – басқа сөзбен айтқанда, салат тілі деуге болады деп Пинкер ойын айтады. Бұл кереметті қалай ескеруіміз керек? Адам тілін қайталайтын құрым жасау үшін не қажет? Әлбетте, кейбір ережелерге сүйену керек. Бірақ қандай ережелерге? Перспективті ме? Әлде дескриптивті ме? Перспективті ережелерді білмей сөйлесу мүмкін емес, өйткені ол сөйлемдегі инфинитивті айқындайды және сөздің құрамын тізбектейді. Сондықтан ғалым бір сөздерді әдеттегі сөйлемдерде рәсімдеу үшін қажетті барлық жоғары технологиялық ойлау механизмдерін қарастырған кезде, нұсқаулық ережелерге сүйенеді.

Тіл мавендері, яғни тіл білгірлері – перспективті ережелерді кез келген деңгейде мағынасы жоқ деп есептейді. Олардың пікірінше перспективті ережелер жүздеген жылдар бойы сақталған

фольклорлы фрагменттерді көрсетеді деп есептейді. Перспективті ережелер болған кезде сөз шешендері оларды елемеді және тілдің еріксіз құлдырауы туралы шағымдарды тудырды. Сол уақыттағы ағылшын тіліндегі ең жақсы жазушылар, соның ішінде Шекспир де осы ережелерді елемеді. Ереже логикаға немесе дәстүрге сәйкес келмеген. Сол себепті жазушылардың ойлары мүлдем көрсетілмеген, олар ешқашан айқын болмаған және түсініксіз прозада болған.

Сондықтан кез келген адам дұрыс сөйлеудегі грамматикалық жүйелілік тұрғысынан, қатемен немесе қатесіз сөйлейді деген нақты ереже жоқ немесе басқа сөзбен айтқанда, такси физика заңдарына мойынсұнатынын айтады, бірақ ол Массачуссетс заңдарын бұзады – деген салыстырмалы түрде зерттеуші пікірін айтады. Біреулері: біз үшін «дұрыс ағылшын тілі» туралы шешім қабылдау керек. Ал кейбіреулері: сондай-ақ, ағылшын тілінде негізін қалаушылар жоқ еді, – деп түйіндейді. «Дұрыс ағылшын тілі» заңгерлері, іс жүзінде бейресми желі болып табылады, олар редакторлар, сөздіктерді қолдану бойынша сарапшылар, стильдік нұсқаулықтар мен анықтамалықтар жазушылар, ағылшын тілі мұғалімдері, эссе жазушылар, рецензенттер және ғылыми мақала авторлары. Олар билік өкілдеріне, өздерінің міндеттемесіне негізделген, әсіресе, ең жақсы жазушылардың прозасы және оның айқындылығы, логикасы, дәйектілік, қаттылық, талғампаздық, үздіксіздік, дәлдік, тұрақтылық, тұтастық және экспрессивті ауқым.

Ағылшын тілі туралы тілдік мавендердің пікірі

Ағылшын тілі (ағылш. English, English language) – үндіеуропа тілдері жанұясының батыс герман тобына жататын тіл. Ағылшын тілі ежелгі тіл болып есептеледі. Ол қазіргі Ұлыбритания аумағын ежелде басып алған Англосаксондардың тілі, бірақ жауланған кельттердің тілдері де әсерін тигізген.

Ағылшын тілі – халықаралық тіл (де-факто – лингва франка). Әлемдегі ең көп тараған, әрі қытай мен испан тілінен кейінгі халық саны бойынша ана тілі ретінде ең көп пайдаланылатын тіл. Ағылшын тілі Ұлыбритания, Америка Құрама Штаттары, Жаңа Зеландия, Аустралия және басқа елдерде ана тілі болып есептеледі. Одан басқа көптеген мемлекеттерде ресми тілі болып саналатыны белгілі.

Тіл мавендері қалыпты емес (стандартты емес) америкалық ағылшын тілінің айырмашылығы тек стандартты – стандартты еместігінде ғана емес, оның жеңілдеу және логикалығының аздығында екендігін айтады.

Бүгін біз жазамыз, бірақ алдымен біз жаздық; т.б. Бір қарағанда, мавендердің мағыналары айқын көрінеді, He don't and We was. Бірақ бұл ғасырлар бойы стандартты ағылшын тіліндегі процесс болды. Ешқайсысы екіншімізге ұқсамайтын етістіктердің өзіндік формасы болып табылмайтындығына ренжімейді және осы критерий бойынша стандартталмаған диалектілер, олар жоғары болып табылады. Өйткені олар өздерінің спикерлерін екінші адамның көпше есімімен қамтамасыз етеді у'all and youse, ал стандартты ағылшын тілінің өкілдері бұл формаларды қолдана алмайды. Осы жерде стандартты қорғаушылар екі жақты қосарланған терістеуді шығарып тастайды. Логикалық тұрғыдан алғанда, екі теріс бір-бірін жоққа шығарады; Жүздеген тілдер сөйлеушілерге теріс элементін «ауқымда», яғни тіл меңгерушісі ретінде, немқұрайлы етістікте қолдануды талап етеді.

Ғасырлар бойы тіл мавендері ағылшын тіліндегі сөйлеушілердің зат есімдерін етістіктерге айналдырғанын айтты. Шын мәнінде, зат есімдерді ғасырлар бойы етістіктерге оңай аудару ағылшын грамматикасының бөлігі болды. Бұл ағылшын тілін жасайтын процестердің бірі еді.

Осындай феномен арқылы, адамдар әлдебір зат есімін етістікте қолданғанда, олар өздерінің сөздік қорларын аса күрделі етіп жасайды – бұл сөздер зат есімдерге қарсы етістіктер ретінде өздерінің жеке басын жоғалтпайды; орнына етістіктер бар, зат есімдері бар және зат есімдеріне негізделген етістіктер болып саналады, сонымен қатар адамдар әртүрлі ойлау қабілетін қолданады.

«Осындай ұстанымды түсінбейтіндер бар ма екен?» деген сұрақ туындайды. Солардың бірі тілдік мавен Теодор Бернстейн болып табылады. Ол ағылшыншы «хабар таратады» (broadcasted) деген сөздің мағынасына көп көңіл бөледі. Оның пікірінше, broadcast етістігі өткен шақтың жеке өзіндік нысанына ие болуға құқығы жоқ, яғни -ed жалғауы қолданылмауы керек.

Сол сияқты *flied* етістігіде қолдану мүмкін емес. Бернштейн *Flied* сөзінің дұрыс мағынасы емес деп айту себебі баскетболға қатысты болғандықтан. *See a bet, cut a deal, take the count* сияқты сөз тіркестерінің арнайы мағынасы бар, бірақ олар өткен шақта *seed, cutted, taked* ауысудан гөрі олардың бұрыс формалары бар: *saw, cut, took*.

Мен тағы бір мысалды *hopefully* сөзін талқылауға міндеттімін. *Hopefully, the treaty will pass* сөйлемі қате деп есептеледі. *Hopefully* үстеуі *hopeful* сын есімнен құралып, үмітке толы деген мағынада қолданылып тұр. Сондықтан мавендіктердің есептеуінше, бұл сөйлемде кім қандай нәрсеге үміттенеді сол кезде қолданылуы тиіс.

Ағылшын грамматикасын латын грамматикасы түрінде жас студенттерге латын тілін үйренуге көмектесу үшін пайдалы болды. Қазіргі заманғы грамматикалық ереженің ерекшеліктерін (инфинитивтерді бөлмеу, сөйлемді алдын ала предлогпен аяқтамау т.с.с.) XVIII ғасырларға дейінгі кезеңдерден көруге болады. Ағылшын тілі – басқа тілдің түрі. Бұл бірнеше күрделі емес, көптеген қарапайым сөздердің айналасында сөйлемдерді жасайтын «оқшауланған» тіл. Инфинитив екі сөзден тұрады. Мысалы: *To go*.

Сөздер орналасуы бойынша әртүрлі комбинация жасай алады.

Уақыт өте келе бүкіл елде адамдар ағылшын тілінде сөйлей бастады, кейбіреулері көне ағылшын тілінде сөйледі. Оны Х.Л. Менкэн Америкалық тіл деп атады.

Адамзат тілінің дамуында бір қызықты мәселе – адам тілі гомология жағынан неге не болмаса кімге жақын болып табылады екен? Биологиялық «қазіргі заманғы жануарлар әлемімен» бірдей нәрсе ме? Бұл мәселені талқылау үшін ең алдымен гомология ұғымын анықтап алайық. Гомологиялық ұқсастық, көне грек тілінде – сөз деген мағынада беріледі. Мүшелердің құрылысының, олардың бөлімдерінің арақатынасының, орналасуының бірдей болуымен сипатталады. Сөйлем мүшелерінің атқаратын қызметтері бірдей не әртүрлі болуы мүмкін, яғни гомологиялық – деген ұғыммен сөйлем мүшелерінен шығуы тегі бірдей, құрылысы не атқаратын қызметі бірдей не әртүрлі болып келетін мүшелерді айтамыз. Бұған мысал ретінде омыртқалылардың алдыңғы аяқтарын жатқызуға болады. Гомологиялық ұқсастықтың негізгі себебі – тарихи туыстық болып саналады, яғни олар бір (ортақ) ата-тектен не оның мүшесінен пайда болған. Гомология қатысты тағы да бір ұғым «Аналогия» деген атаумен қолданылады.

Жалпы айтқанда гомология және аналогия органдардың ұқсастығын сыныптайтын табиғи философияның қосымша түсініктері. Гомология – табиғатқа сәйкестік негізгі ұқсастықты білдіреді. М.В. Мээннің айтуынша, объектілерді гомологизациялау олардың бөліктерінің жіктелуі болып табылады. Егер гомологияның критерийлері қабылданса, онда оларға жатпайтын барлық қасиеттер ұқсастығы аналогиямен біріктіріледі (грекше *Ναλογία*-correspondence, пропорция). Бірақ гомология мен аналогия өз орындарын алмастырумен ершеленеді. «Гомология» терминін Е. Джеффри Сент-Хилайр 1842 жылы енгізді. Ал 1843 жылы Ричард Оуэн гомология «әртүрлі жануарлардағы әртүрлі формасы мен функциясы үшін бірдей орган болып табылады», – деген көзқарас білдіреді.

Адам тіліндегі гомологиялық ұқсастық. Кездейсоқ тапсырыс беру сияқты ұқсастығын анықтау, әсіресе, ол адамға (құстарға), әдетте, ата-бабаларымыздан шықпайтын қашықтағы салада табылған кезде пайдасыз. Гомологияны тексеру үшін, адамның эволюциясының символдық жүйелерінде де, адамның тілінде де сенімді түрде пайда болатын кейбір қолтаңба белгілерін табу керек еді. Адамның эволюциясы кезінде екі рет пайда болған деп айтуға болмайды және психологтардың зертханалық ізденістерінде адам маймылдарға үйрету жұмыстарымен айналысты.

XIX ғасырдан бері биологиядағы әңгімелесу сызбасы ешқашан шимпанзеге қол қоюға қолданылмады, бірақ жауаптардың қандай болатынын жақсы болжауға болады.

Тілдің атасы алғаш рет пайда болғаны қалай көрінеді? Дыбыс трактілерін анатомия және сөйлеуді бақылау – эволюция түрінде өзгертілген жалғыз нәрсе деп санайтын ғалымдардың бірі Филип Либерман: «Дарвинизмге табиғи іріктеуді жақсартатын қадамдар жасалғандықтан, арнайы модульдің қазіргі функциясы, «жаңа» модулінің эволюциясы логикалық түрде мүмкін емес», – дейді ол. Дәл қазір бұл дәлелде маңызды нәрсе бар... Адамдар бір ата-бабадан дамиды, ата-аналардың қолдары, аяқтары, жүрек, көз, бауыр және т.б. біртұтас болып табылады.

Егер маймылдардың гомологтарын іздестірсек, онда өткен ғасырларға баруымыз керек. Б.ғ.д 500 000 мың жыл бұрын мидың Брок аймақтарына қатысты гомологтарын табу мүмкін.

Homo erectus деп аталатын маймыл тәріздес ата-баба отты пайдалана білген. Сонымен қатар, ол балта, балға сияқты еңбекте керексіз құрал-саймандарды өзінің өмір-тіршілігінде кеңінен пайдаланған. Стивен Пинкердің ізденістерінен бізге мәлім Брок зоналарда мынадай гомологтарды атауға болады – бет, бұлшық ет, тіл және қылқалам бұлшық еттерін бақылауға қатысады және осы гомологтардың әртүрлі субаймақтары есту, ауызға, тілге және сезімге арналған ми бөліктерінен кіріс алады. Маймылдардың бұл ата-бабалары Индонезия, Қытай жерлерін мекендеген. Ешкім жоғарыда аталған конструкцияның маймылда және олардың ортақ ата-бабаларымен адамдармен кездесетінін білмейді. Бұл жалпы аумақта жаңа схемалар пайда болуы мүмкін. Кокстеуді электродтармен салыстырған нейрохирургтер кейде мидағы стандартты маймылдармен салыстырғанда мидың бір қосымша визуалды картасын тапқан. Мидың картасын немесе схемасын қайталайтын генетикалық өзгерістердің тізбегі, оның кірістерін және шығуын қайта бағыттау, сондай-ақ оның ішкі байланыстарын шын мәнінде жаңа ми модулін жасай алады.

Жоғарыда біз маймылдарға гомолог болатын *Homo erectus* туралы айтып кеттік. Ендеше біздің ғасырымызға дейін 200 000 мың жыл бұрын өмір сүрген *Homo sapiens*-ке келетін болсақ, олардың бас сүйегі бізге ұқсас болып келді және де күнделікті өмір сүруде пайдаланған құрал-саймандары жоғары дәрежеде жасалынып, әсемдік жағынан әшейкеленген болған. Бұл *Homo sapiens*-тер.

Осы орайда, тағы да бір қызық мәлімет – шимпанзе мен адамның ДНК-ның 98%-дан 99%-на дейін бөлетіні анықталған.

Ал генетикалық ұқсастық туралы деректер отбасылық ағашты қалай қосуға болатындығын анықтайды. Бірақ олар организмдердің миы мен денелерінің ұқсастығы туралы ештеңе айтылмайды.